

Гошилик Н.С. Основні параметричні властивості концепту часу в англійській мові / Н.С. Гошилик // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – №10. – Луцьк : РВВ “Вежа”, 2008. – С. 179-183.

УДК 81’367.4:811.111

Гошилик Н.С.,
аспірант кафедри прикладної лінгвістики
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Основні параметричні властивості концепту часу в англійській мові

У статті розглядається трикомпонентна структура концепту часу, а саме його поняттєва, перцептивно-образна та ціннісна складові. Автор аналізує етимологічно-дефініційні ознаки ключового засобу об’єктивації концепту – лексеми *time*.

Ключові слова: концепт часу, трикомпонентна структура, етимологічно-дефініційні ознаки.

Goshylyk N.S.

The Basic Parametric Properties of the Concept of Time in English

The article deals with the three-component structure of the concept of time, namely its notional, perception-figurative and valuation constituents. The author analyzes the etymological and definition features of the main means of the concept objectivation – the *time* lexeme.

Key words: concept of time, three-component structure, etymological and definition features.

Концепт часу, як і інші концепти, що належать до когорти категоріальних, відзначаються універсальністю та як виразник форми організації матерії є важливим компонентом картини світу. Універсальні концепти почали формуватися у глибокій давнині разом з мовою та мисленням, тому їх можна назвати «первинним концептами» [2,127]. Однак, попри загально визнану «універсальність», при розгляді концептів такого порядку варто враховувати, що «універсальні концепти також переживаються в різних культурах по-різному, а основний їх смисл набуває національних відтінків, які можуть викликати різні асоціації та образи» [6, 85].

Дослідження концепту часу у гуманітарних науках переважно має філософсько-культурне спрямування. Окремі лінгвістичні розвідки є радше винятком, аніж правилом. Час переважно розглядався у контексті граматичних засобів його актуалізації, однак зі становленням антропоцентричної парадигми та появою когнітивно-дискурсивних студій, дослідження концепту часу набули нового звучання [2; 6; 8; 9].

Метою даного дослідження є розгляд трикомпонентної структури концепту часу, а саме перцептивно-образного компонента, ціннісної (валоративної) складової та поняттєвої складової.

Поставлена мета передбачає виконання таких *завдань*:

- 1) здійснення етимологічно-дефініційного аналізу лексеми *time* як ключового засобу об'єктивації концепту часу;
- 2) визначення асоціативно-образних ознак компонентів концепту часу;
- 3) аналіз ціннісної складової концепту часу, релевантності звернення до поняття «аксіологічності» при дослідженні концепту часу.

Запорукою успішного дослідження концепту часу є звернення не тільки до даних загальних словників, які зазвичай обмежуються поняттями, а й до етимологічних даних енциклопедичних словників, які виходять на рівень концептів. Також, в рамках даного дослідження ми вважаємо за доцільне опертися на думку стосовно «складноструктурованості феномену концепту», розуміння концепту як ментального утворення, у якому виділяється «ціннісний, образно-перцептивний та поняттєвий компоненти» [1, 13; 6, 55].

Ключовою лексемою концепту часу у англійській мові є лексема *time*, у якій закодовано «структуру часу на концептуальному рівні» [9, 733]. Її аналіз дає змогу отримати уявлення про когнітивну репрезентацію «темпорального досвіду» носіїв англійської мови, що в подальшому стане основою для моделювання темпоральної моделі, яка функціонує у свідомості представників англійської культури.

Точкою відліку для аналізу «темпоральної когніції» лексема *time* була у дослідженні В. Еванса [9]. Приймаючи за основу твердження про те, що лексеми утворюють «формо-значеннєву парадигму», вчений показав, що *time* традиційно ототожнюється з вісьмома визначеними, чіткими, хоча і пов'язаними значеннями, «лексичними концептами» (термін В. Еванса): «*Duration Sense*», «*Moment Sense*», «*Instance Sense*», «*Event Sense*», «*Matrix Sense*», «*Agentive Sense*», «*Measurement-system Sense*», «*Commodity Sense*». Науковець наголошує, що виділені темпоральні лексичні концепти «служують індикаторами як складності, так і різноманітності способів концептуалізації часу» [9, 737].

Ми поділяємо запропонований загальний підхід у виділенні складових «темпоральної когніції», однак вважаємо за доцільне, взяти за основу апробований «трикомпонентний аналіз» у комбінованій формі. Таким чином, релевантним для нашої роботи буде дослідження концепту часу в англomовному дискурсі відповідно до вищезгаданих аспектів, що передбачає: 1) аналіз перцептивно-образного компонента, 2) розгляд ціннісної (валоративної) складової, 3) визначення поняттєвої складової (параметричних властивостей в інтерпретації А.М. Приходька). При цьому поняттєвий компонент традиційно визнають константою, а образ і цінність – змінними концепту [6, 64].

1. Перцептивно-образний компонент

Сукупність знань, образів, асоціацій, які є певним видом «реакції» свідомості людини на той чи інший концепт, відносять до перцептивно-образної складової.

Як стверджує А.М. Приходько, термін «перцептивно-образний» не є випадковим, бо передбачає кореляцію двох площин, відомих як перцепція (сприйняття) та ейдос (образ). Припускається, що між ними мають місце ще два етапи, необхідні для формування концепту – асоціація та уявлення, диференційні ознаки яких науковці ще до кінця не з'ясували. Вони утворюють своєрідний психо-когнітивний симбіоз. Отож формування концепту спирається, очевидно, на психокогнітивну схему «*відчуття – асоціація – уявлення – образ*» [6, 57].

У формуванні перцептивно-образного компонента концепту, на нашу думку, основну роль відіграють внутрішня форма мовних одиниць та асоціативні ознаки, закріплені у свідомості (як периферійні, додаткові, так і основні, ядерні). Розглянемо ці компоненти на прикладі концепту часу.

Ю.С. Степанов твердить, що з точки зору етимології індоєвропейських мов, концепт часу представлений двома значеннями:

а) позначення «відрізка», «від і до», «міри», первинної довжини перенесені на ідею часу загалом;

б) різноманітні позначення «точок» і «порцій» часу (не часу як тривалості) типу «година», «рік», «день» тощо можуть ставати родовими позначеннями концепту часу [7, 114].

Загалом, номінації часу мають різноманітне (іноді цілком відмінне) та не до кінця прослідковане походження. За даними Онлайн-етимологічного словника англійської мови [11] *time* походить від індоєвропейського «**di-*», що означає «поділяти, розділяти». На початковому етапі формування понять про навколишній світ час, на нашу думку, інтерпретується як надприродна сила, як сутність, що розмежовує. Очевидно, мається на увазі розмежування подій, як природних, так і пов'язаних із життєдіяльністю людини, що стало «вербалізованою версією концепту, певним його аспектом, і тим, що лягло в основу найменування» [4, 32].

Для порівняння наведемо приклади етимологічних ознак ядерних лексем концепту часу у інших мовах.

Слов'янські слова зі спільним загальнослов'янським коренем *casъ* згідно традиційного бачення їх етимології походять від кореня, що має значення «різати, рубати, ділити». Тому, лексема *casъ*, очевидно, первинно мала значення «нарізка» [8, 46], «час між двома зарубками» [7, 242]. Ймовірно, це пов'язано з «нарізками, зарубками», які використовувалися нашими предками для позначення часових інтервалів з метою хронологічної фіксації.

Російське «*время*», якому автори певних етимологічних розвідок приписують давньоіндійські корені, означає «колія, дорога, жолоб» [2, 127]. Очевидно, час має трактування матеріального поняття, яке характеризується визначеною спрямованістю та тривалістю, адже дорога / шлях передбачають тривалість подорожі. Ймовірно, малася на увазі тривалість «подорожі довжиною в життя». З іншого боку, у південнослов'янських мовах слова з узагальненим значенням «*время*» походять від спільного «вертїти, крутити», що дає змогу припустити, що початковим значенням цієї лексеми було «коловорот, кругообіг» [8, 46]. Таким чином, лексеми відображають архаїчне уявлення про час як «круговерть» [7, 117], що є віддзеркаленням циклічної моделі часу.

Окрім того, і у германських, і у слов'янських мовах є ще один корінь з темпоральним значенням, що походить від грецького «*khronos*»: пор. англ. *chronicle, chronology, chronometer, chronobiology, chronoscope, anachronistic* і т.д., нім. *Chronik, Chronobiologie, Chronographie, Chronologie, Chronophon, Chronophysiologie, Anachronismus* і т.д., укр. *хроніки, хронологія, хронометрія, хронографія, хронобіологія, хронограма, анахронічний* і т.д. Ю.С. Степанов пов'язує семантику грецького кореня з дієсловом, що має значення «хапати / охоплювати», тобто охоплювати «коло подій» [7, 115]. Походження цього кореня пов'язане з грецькою міфологією.

Таким чином, етимологія слів на позначення часу у різних мовах має різну природу. Очевидним є те, що внутрішньоформна ознака в концептах як те, що лягло в основу найменування, ретроспективно закладена, якщо розглядати її через ономасіологічно-словотвірну призму. «Сам же вибір концептуальної внутрішньоформної ознаки здійснився в процесі формування повторюваної характеристики досвіду, яка утворилася з його цілісного сприйняття» [4, 32]. Внутрішня форма лексеми *time*, що є ключовою лексемою концепту часу в англomовному дискурсі, передбачає акцентуацію функції розподілу, розмежування подій. На відміну від інших мов, де на перший план у номінації виступила концептуальна ознака «циклічності» чи «всеохоплення», в англійській

мові час набув ознак градування, позначення відповідних поділок та відрізків, що відповідають певним значенням вимірюваної величини на шкалі, яка мала лінійну спрямованість.

При розгляді концепту часу як високоабстрактної сутності, що видається позбавленою наочно-чуттєвої основи, важливо взяти до уваги його міфологічні витoki, які багато в чому зумовлюються «міфічною природою людського мислення, що на перших порах ігнорувало мислення наукове» [5, 84] і базувалось на асоціативно-образних уявленнях.

Аналізуючи асоціативно-образні ознаки перцептивно-образного компонента концепту часу, варто звернутись до виділеної Ю.С. Степановим «пасивної ознаки» концепту, що дасть нам змогу «глибше» пізнати досліджуваний концепт. До пасивних ознак концепту часу зазвичай відносять те, що загалом пов'язують з історією концепту, а точніше з «історією ідеї, пов'язаної з даним поняттям» [2, 128]. Пояснення ідеї часу знаходимо ще в античній міфології, зокрема у міфах, які пояснюють світобудову й дають загальні уявлення про світ. У давньогрецькій міфології час пов'язували з іменем титана Хроноса (Сатурна у давньоримській міфології), який пожирав своїх дітей. Бог, який пожирає своїх дітей, був невблаганним як і час, що пожирає те, що породив.

Як зазначає О.О. Потебня, «мова розвинулась з міфів, утворених за допомогою слова. Міф подібний до науки в тому, що й він постав через прагнення до об'єктивного пізнання світу» [цит. за 5, 85]. Тому, небезпідставно сприймати перші донаукові, міфологічні уявлення про час як живі асоціативні ознаки, яким давні народи віддавали прерогативу.

Персоніфіковане уявлення про час спостерігається і у англійській культурі. Час бачиться в образі старого лисуватого чоловіка з чубом (чи з бородою), який тримає косу і клепсидру, на ймення *Father Time* [11].

Образність абстрактних концептів породжує окремі дискусії, що зумовлено природою самих абстрактних сутностей. У свідомості сучасної людини образ концепту часу схематично асоціюється передусім з тривіальним годинником.

Безперечно, годинник не може слугувати всеохоплюючим, комплексним образом концепту часу як носія культурної інформації, а лише актуалізує певну частину індивідуального досвіду і колективного знання. Концепт часу відноситься до концептів, за влучним визначенням А.М. Приходько, «із послабленою образністю» [6, 60]. Тому, хоча концепту часу бракує наочно-чуттєвої основи, варто наголосити на недоцільності й помилковості ототожнення його «послабленої образності» з відсутністю власне образності.

2. Ціннісний компонент

З точки зору лінгвокультурології цінність концепту визначають як найголовнішу іпостась цього ментального конструкту, адже вважається, що лінгвокультурний концепт відрізняється від інших ментальних утворень акцентуацією ціннісного елемента. Окрім того, варто пам'ятати, що ціннісний компонент спирається на «духовні імпульси, які оживають у свідомості людини завдяки її приналежності до того або іншого етно- і лінгвокультурного колективу» [6, 61].

На перший погляд, така універсальна категорія як час не мала б мати ціннісного компонента. Як можна виявляти своє ставлення до способу організації матерії? Однак, як свідчать історико-культурні розвідки, час сприймався як основна цінність уже в епоху Середньовіччя. Психолого-філософські дослідження свідчать, що введення в часовий порядок переживань, пов'язаних з різноманітними відчуттями людини, є можливим завдяки розумінню часу як інтелектуального досягнення, продукту людської еволюції.

Окрім того, мовний матеріал свідчить про те, що сприймати концепт часу, переживати його, передавати емоційне ставлення до нього цілком можливо.

Одним з показників наявності ціннісного компонента є використання аксіологічних предикатів. Аналіз словникових статей дає змогу чітко виділити закріплену у свідомості мовців **аксіологічність** часу: *a good, bad, perfect, great, wonderful, easy, inconvenient, wrong etc. time*. Наприклад:

- *They laughed and shook their heads, and seemed to be having a good time.*

• *Some of the winning horses were crowd favourites, demonstrating that anybody can have a good time at the races.*

• *Axe hacks' snacks One hard-pressed organisation seems determined to keep up its standards despite its financial problems in these hard times.*

В аналізі концепту часу В.Еванс звертається до лексичних концептів (значень), які його складають, та з-поміж інших виділяє концепт «тривалості» (*Duration Sense*), що в свою чергу поділяється на два підвиди:

1) «пролонгованості» (*protracted duration*), як-от:

Time passes slowly/drags/stands still when you're bored;

2) «темпоральної компресії» (*temporal compression*), як-от:

Time flies/whizzes/speeds/zooms/rushes (by)/vanishes when you're having fun [9].

Отже, ціннісний компонент концепту часу відображається і у здатності людини сприймати час «викривлено» з точки зору тривалості. «Цінний» час має спроможність минати надто швидко, «втікати», а час, проведений за неприємним заняттям, «тягнеться». Варто зазначити, що хоча деякі вчені визначають позитивізм як необхідну якість ціннісного компонента [6, 61], концепту часу притаманні дві іпостасі – позитивна і негативна. Латентна негативність на рівні підсвідомості невід’ємно супроводжує концепт часу, адже тривалість життя асоціюється з часом і бажання спинити ходу часу зумовлене бажанням продовжити тривалість життя.

3. Поняттєва складова

На рівні поняттєвої складової концепт може схематично ототожнюватися з поняттям. Поняттєвий компонент – це те, як можна «означити концепт, розкрити його місце в системі концептів» [1, 13], він «відбиває денотативну співвіднесеність із концептуальним референтом – мінімальною самодостатньою ділянкою ментального простору, своєрідним когнітивним згустком» [6, 55].

Поняттєвий компонент співвідноситься з ядром концепту – словниковими значеннями тієї чи іншої лексеми. Найбільш адекватне уявлення, таким чином,

про цю складову концепту можна отримати за допомогою аналізу словникових дефініцій, що дасть змогу виявити семний склад ключової лексеми. Для аналізу ми використовуємо лексикографічні джерела (тлумачні та перекладні словники).

Аналіз мовного матеріалу дає змогу виділити такі ядерні значення лексеми *time*:

1. **Універсальність:** *Einstein changed the way we think about space and time.*
2. **Тривалість:** *Their marriage got better as time went by.*
3. **Метричність:** *Peter lived in Italy for a time.*
4. **Подієвість:** *The freezing weather did not return until February but this time we were prepared. Every time I meet her I always forgot her name.*
5. **Вітальність:** *Mankind has used the horse since ancient times. At my time of life, you can't take too many shocks like that.*
6. **Актантність:**
 - Час-об'єкт: *there's no time to lose; being prepared for meetings will save time; I don't want to waste time arguing.*
 - Час-суб'єкт: *time is a great healer/heals all wounds; time makes money.*

Виокремленні семи утворюють лексико-семантичну парадигму концепту часу та формують його поняттєву основу. Оскільки концепт часу являє собою певну абстракцію, то «конкретна форма цього концепту буде задаватися інтервалом абстракції, в межах якої він якісно визначений, тобто обсягом лексико-семантичної парадигми, що формується одиницями, які передають цей концепт у мові» [3, 94].

Лексико-семантична парадигма концепту часу, окрім абстрактної природи, має певні відмінні ознаки, які показують, що за допомогою часу ми співвідносимо не об'єкти і процеси матеріального світу, а якісну та кількісну визначеність буття матеріальних об'єктів і процесів, окрім того, ми доходимо висновку про функціонування часу не лише у ролі темпорального конкретизатора інших процесів та явищ, а й про самостійний суб'єктно-об'єктний статус цього концепту.

Таким чином, концепт часу є складним феноменом, поняттєва складова якого, зазначаючи впливу перцептивно-образних асоціацій, зливається з ціннісним нашаруванням, що робить його вагомим надбанням англомовної культури. Отримані в даній розвідці результати не вичерпують питань дослідження концепту часу в англомовному дискурсі, а створюють передумови для глибшого аналізу усіх засобів об'єктивації цього концепту, а також порівняльного розгляду універсальних концептів, які є засобами вираження форм організації матерії, а саме простору та руху.

Список використаної літератури

1. Антология концептов / Под ред. В. Карасика, И. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Афанасьева О.В. Особенности трехслойной структуры концепта времени (на материале английского, испанского и русского языков) // III Международные Бодуэновские чтения: И.А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания (Казань, 23-25 мая 2006 г.): Труды и материалы: В 2 т. – Т. 2. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2006. – С. 127-129.
3. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2002. – С. 79-95.
4. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 178 с.
5. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
6. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
7. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – 3-е изд., испр. и доп. – М: Академический проект, 2004. – 992 с.

8. Яворская Г.М. «Время» и «случай»: фрагмент семантического поля времени в славянских языках // Логический анализ языка. Язык и время. – М.: Изд-во «Индрик», 1997. – С. 44-50.

9. Evans V. How We Conceptualise Time: Language, Meaning and Temporal Cognition – <http://www.vyvevans.net/EAStime.pdf>

10. Longman Dictionary of Contemporary English – CD-ROM, 2003.

11. Online Etymology Dictionary – <http://www.etymonline.com>